

Система офіцерських чинів в армії Російської імперії другої половини XIX ст.

Досліджено особливості отримання офіцерських чинів в російській армії другої половини XIX ст.

Ключові слова: Російська імперія, російська армія, офіцерство, військові чини.

Реформування сучасного суспільства не може бути результативним без існування чіткої системи творення та відтворення високо кваліфікованих кадрів. Важливою складовою процесу збільшення кількості професіоналів та рівня їх якісних показників є використання такого дієвого стимулу як «просування по службі». Актуальним є врахування досвіду набутого в цьому питанні в різних країнах та в різні історичні часи. Нажаль, спеціальні дослідження цієї тематики майже відсутні.

Метою даної наукової розвідки є з'ясування особливостей функціонування системи військових звань в армії Російської імперії другої половини XIX ст.

Наданню чинів в російській армії другої половини XIX ст. приділялася підвищена увага. Особливо брався до уваги моральний аспект цього акту, оскільки продумана і чітка система так званого «соціального ліфту» у вигляді отримання офіцерством чергових посад і чинів надання чину зміцнювала в ньому дух здорового честолюбства і було на користь як військовій справі зокрема, так і державі в цілому. Журнал «Военный сборник» у 1887 році так писав про моральну силу офіцерського чину: «Чини визначають у військах те місце, яке кожен службовець може і повинен займати в рядях армії, вказує обов'язки, права, визначає міра влади йому наданої, а, отже, і ту довіру, яка може бути до нього виявлена» [3, с.266]. Військове звання в Росії високо шанувалося, викликало повагу суспільства.

Система офіцерських чинів в Росії була створена на початку XVIII століття. У 1722 році Петро I ввів єдину систему військових звань (чинів) у вигляді «Табелі про ранги». Це був закон про порядок державної служби в Російській імперії. «Табелі про ранги» містили перелік чинів і поділялися на три типи: військові чини; статські (цивільні) та придворні. Всі чини ділилися, в свою чергу, на чотирнадцять класів. Військові чини містили: генералісимус – найвище військове звання; генерал–фельдмаршал (генерал–адмірал); генерал–аншеф (генерал від інфантерії, артилерії, кавалерії, інженер–генерал, адмірал); генерал–лейтенант (генерал–поручик, віце–адмірал); генерал–майор (контр–адмірал); бригадир (капітан–командор); полковник (капітан 1 рангу); підполковник (капітан 2 рангу); майор (капітан, капітан–лейтенант); капітан; штабс–капітан (старший лейтенант, лейтенант); поручик (мічман); поручник (корнет, хорунжий); прапорщик; підпрапорщик; фельдфебель; старший і молодший унтер–офіцери; ефрейтор (матрос 1–ї статті); рядовий (матрос 2–ї статті).

Офіцери ділилися на штаб–офіцерів (від майора до полковника) і обер–офіцерів (від капітана і нижче). Чин офіцера в залежності від звання давав право особистого й потомственого дворянства. У середині XIX століття право особистого дворянства давав чин капітана, потомственого – чин полковника. У російській армії найменування військових звань, встановлених у 1884 році, трималися до листопада 1917 р. Ось вони: генерал–фельдмаршал, генерал від інфантерії, генерал–лейтенант, генерал–майор, полковник, підполковник, капітан, штабс–капітан, поручик, поручник, прапорщик [1, с.88–89]. Від військових чинів російської армії слід відрізнити світські звання «генерал–ад'ютант» і «флігель–ад'ютант», які мали генерали і офіцери, наближені до імператора. У 1827р. з'явилася особливе військово–придворне звання – «Світи Його Величності генерал–майор». Військовий чин давав не тільки владу і честь, а й багато до чого зобов'язував. Ще в «Статуті військовому» 1716 р. в обов'язки полковника, наприклад, входило: «свой почётный чин с благопристойною честью так нести, чтоб

полку своєму во всех случаях не гнусен был, и имел бы старанне о добрых обер- и унтер-офицерах» [12, с.33].

Для різних видів і родів військ були свої військові звання: у піхоті, кавалерії, корпусі морських офіцерів. Власні чини мали й козацькі війська. Довгий час випускники військово-навчальних закладів після закінчення навчання офіцерського звання не отримували. Звання присвоювалися їм у стройових частинах. Виняток становили унтер-офіцери Пажеського Його Імператорської величності корпусу, – з його стін випускники виходили офіцерами. Військова реформа змінила систему надання чинів. Тепер випускники військових училищ отримували чин офіцера. Однак слухачі юнкерських училищ і раніше йшли в армійський стрій кандидатами в офіцери. Надання чинів в російській армії було досить рутинним, стримуючим службу кар'єру офіцера. Особливо в мирний час службове зростання офіцера йшло болісно повільно. Для більшості офіцерів звання «підполковник» було межею кар'єри. Багато офіцерів не могли дослужитися навіть до штаб-офіцерського звання, і в чині «капітан» звільнялися з армії. І тільки вольові офіцери, «натурі багато обдаровані, молоді» шукали шляхи виходу: пробивалися в академії, гвардію, адміністрацію, прикордонну варту, а то і зверталися до приватної діяльності, залишаючи військову службу. Так через вади в системі чинонадання армія втрачала розвинені і освічені кадри» [4, арк.10]. У російській армії «сходження» на вищий командний пост і отримання високого чину було можливо трьома шляхами: а) через гвардію, б) через Академію Генерального штабу, в) через царський двір. Простому армійському офіцеру пробитися на високу посаду, зокрема, на посаду начальника дивізії або корпусу було неможливо. Більше того, вказує історик того часу й одночасно генерал-майор Є. І. Мартинов, талановиті, самостійні, ініціативні офіцери відкидалися, на них влаштовувалися гоніння, їм створювалася репутація незручних норовистих офіцерів. А «обмежені» офіцери майстерно пристосовувалися до панівних течій, вважалися розумними і тактовними. Вони через свою «поступливість» отримували відкритий доступ до вищих службових призначень. Так, підкреслює Є. Мартинов, «на поверхню спливає різний легкогазове сміття» [8, с.19].

У службовому зростанні офіцерів важливою проблемою виявився віковий стан. Вищий командний склад у своїй більшості був старезним; «перезрілими» виявлялися і офіцери в чині капітанів і підполковників. Іх «пенсійний вік» гальмував просування по службі. Це була інертна і байдужа маса тих, хто «дослужують і доживають» (вік звільнення капітана – 53 роки; підполковника – 55 років). Висування офіцера на вищу посаду надовго гальмувалося. У 1884 р. був введений новий порядок чинонадання. До чину «полковника» заборонялося представляти матеріал, якщо немає вакансії і чотирирічної вислуги у попередньому чині. Щоб бути представленим до звання «генерал-майора» було потрібно прослужити в чині полковника десять років. І тут також потрібна була вакансія. Щоб отримати чин «полковника» було потрібно прослужити 25 років (в гвардії – 21 років). Офіцери гвардії в чинонаданні мали перевагу перед армійськими офіцерами. При переводі з гвардії до армії, офіцер, як правило, підвищувався на один чин. Штаб-офіцери – до полковника включно, а обер-офіцери взагалі, прослуживши бездоганно на справжніх чинах один рік, звільнялися від служби за їх клопотання та нагороджувалися наступним чином. Полковники, при звільненні зі служби, удостоювалися чину «генерал-майора» за вислугою в чині полковника п'ять років. Генерали, що звільняються від служби, не отримували наступних чинів, так як вони давалися тільки тим, хто перебуває на службі [5, с.1062].

Як правило, в російській армії чинонадання мало свої особливості. Для другої половини XIX століття такою особливістю стало вкрай уповільнене надання чергового чину, особливо в провідному роді військ – піхоті. Зазвичай, служба в обер-офіцерських чинах тривала 25–30 років. Лише незначна частина ротних командирів потрапляла, нарешті, в підполковники. І це було в очах величезної більшості стройових офіцерів бажаним вінцем їх службової кар'єри. Більшість офіцерів, навіть розуміючи невелику вірогідність швидкого кар'єрного росту, не йшли з армії до досягнення граничного віку [10, с.90]. Небажана риса російського військового чинонадання – «черговість», що підривала ініціативу офіцерів та натхненність у службі. Офіцери відкрито заявляли: «як би успішно не командував ротною, ескадроном, полком, а підвищення по службі і в званні не отримаєш». Військовим

міністром Д. А. Мілютінін була зроблена спроба покласти край практиці «підвищенню за старшинством і черговості». Міністр наполягав, що тільки освіта, здібності та моральні якості офіцера повинні прокласти йому шлях до просування по службі. Проте, вивчення системи чинонадання показує, що ці вимоги ігнорувалися. Відверто не заохочувалися самостійність, твердість у поглядах на бойову підготовку підрозділів і частин, особистий почин офіцера. Було чимало таких воєначальників, які прагнули створити навколо себе обстанову комфортності. Досягнувши високої посади, такий високопоставлений генерал оточував себе «поступливими» офіцерами. Відчувши свою захищеність від можливих неприємностей, навіть у разі фактів самодурства, він знає: на своєму місці він залишиться до тих пір, поки похилий вік або невиліковна хвороба не приведуть його до тихої пристані одного з вищих державних установ [8, с.19]. Інші офіцери дотримувалися принципу «Навіщо ризикувати на полі брані, коли золоті еполети можна отримати і в приймальні його Високоповажності». Це був так званий «придворний шлях військової кар'єри». А образ дій був простий: сподобатися Його Високоповажності, увійти до кола довірених осіб. «Отже, фешенебельний ресторан, петербурзька канцелярія і палацова приймальня, ось де виготовляється більшість російських воєначальників» [8, с.19], – вказував генерал–майор Є.І. Мартинов. Так, під час розваг і «великосвітських задоволень» створювалися міцні зв'язки, які забезпечували блискучу кар'єру. У чино наданні спостерігалася невідповідність між високим чиним і пересічною посадою. Багато нестройових посад займалися особами з високими і навіть генеральськими званнями: генерал–лейтенант – доглядач музею; генерал–лейтенант – вчитель креслення; генерал–майор – бібліотекар; генеральські звання носили військовослужбовці на залізничному транспорті та в пожежній охороні. Кількість генералів перевершувало всяку логічну доцільність. Полковники, ідучи з армії з допоміжних посад, отримували чин генерал–майорів. На 1400 генералів, які перебували у Росії на дійсній службі, припадало близько 10 тисяч відставних. Подібний стан речей принижував значення генеральського чину [7, с.26].

Офіцерові з строевої частини важко було просунутися по кар'єрній дробині, вступати до академії Генерального штабу. Але з легкістю неймовірною робили це офіцери гвардії і офіцери Генерального штабу. Вони без особливих зусиль отримували чергові і позачергові зірки на погони і урядові ордена. Тому й загострилися відносини між стройовими офіцерами і офіцерами з гвардії і Генерального штабу. Переконливо показав ці настрої А.І. Купрін у захоплюючому оповіданні «Поєдинок». Молодий офіцер підпоручик Ромашов – випускник училища, мріє про військову кар'єру, самоосвіту і вступ до академії Генерального штабу. Але рутинність служби в полку і безперспективність руйнують плани молодого офіцера. Протистояти обставинам він не в силах. Письменник каже: «... Книги лежать вже дев'ять місяців на етажерці, і денщик забуває змитати з них пил; газети з нерозірваними бандеролями валяються під письмовим столом, журнал більше не висилають за несплату чергового піврічного платежу, а сам поручник Ромашов п'є багато горілки ..... і все частіше обтягується і службою, і товаришами, і власним життям» [6, с.25].

Стримуючим фактором у підвищенні професіоналізму, а, відповідно, і в службовій кар'єрі став фактор високих пільг в отриманні чергового офіцерського чину для одних категорій, і явного обмеження інших категорій офіцерів. Особливо драматично складалася служба у молодих офіцерів. Поручики, корнеті, хорунжі призначення отримували в залежності від рівня балів випускних іспитів. Кращі з балами отримували полки з хорошим місцем розташуванням (Петербург, Москва, Одеса, Варшава, Київ) або прагнули в рідні краї, а з низькими балами їхали в «ведмежі кути» – в Сибір чи Туркестан, отримавши «поверстні» і «прогонні», щоб допомогти грошима своїй родині. Там вони і залишалися на десятки років, так як перевід в іншу частину проводився в порядку обміну з охочим. Журнал «Офицерская жизнь» запитував: «Куди подітися молодому офіцеру, повному душевних поривів, коли немає можливості міритися з тьмяним навколишнім оточенням? Відповідь дається з одного такого кута ..... «11 березня, о 2 годині 30 хвилин пополудні у парку ... (стоянка 4-го батальйону) застрелився поручик М. Причина невідома. Слідство ведеться «. Ми знали його, цього милого Павлушу, ми бачили його, як і сотню інших, таких же, як і він, який прибув до нас славним хлопцем,

симпатичним, цільним, безпосереднім. Глухий, покинутий кут, забутий Богом і людьми, казарма з чорними зяючими вікнами, кругом ліс і поля, і більше нічого – створили для нього зачароване коло, з якого він не знайшов іншого виходу, як розрахуватися з таким безглуздим життям «[9]. Розраховувалися з життям, як показало дослідження даної проблеми, не тільки молоді офіцери, і не лише з «поганих» полків, а й офіцери не такі вже й молоді, і з інших місць. Кількість самогубств зростала: в 1896 р. – 35 чол., в 1897 р. – 56 чол., »[2, с.201], в 1911 р. – 90 чол. Щорічно зверталися до самогубства один з кожних 1041 офіцерів різних чинів [11, с.725].

Особливими пільгами при наданні чинів та просуванні по службі наділялися, наприклад, офіцери гвардії. Ще за часів Петра I в ієрархії військових чинів офіцери гвардійських частин отримували переваги перед армійськими офіцерами в два чини. Було чимало й інших привілеїв. На відкриті вакансії в армійських частинах, як правило, призначали офіцерів гвардії, відтісняючи офіцерів армії. Отримавши нову посаду, а разом з нею й військовий чин, гвардійці прагнули знову повернутися до гвардії. Як свідчать документи, в офіцерському середовищі через пільги гвардії між її офіцерами і армійськими майже завжди існувала неприязнь, злість і заздрість. Особливо на адресу офіцерів Генерального штабу, які відрізнялися підкресленою зверхністю. Утвердилось переконання: «якщо офіцер гвардії – значить військовий талант». Цих офіцерів атестувати на високі посади і призначали командирами полків, бригад, дивізій. Але не всі з них були гідні таких відповідальних посад. Зауважимо: крім гвардії переваги перед іншими в один чин мали й офіцери артилерії та інженерних військ. Служба вимагала від офіцерів більш ґрунтовних знань, особливо в математики. Переваги в один чин мали й офіцери полків «Молодої гвардії», які відзначилися у війні 1812 року. Заради історичної правди відзначимо той факт, що гвардійські частини були опорою царя і держави, відрізнялися високою відданістю, бойовою виучкою і мужністю на війні. Петро Перший, який створив інститут гвардії, мав на особистому розпорядженні 6000 гвардійців–охоронців і який заявляв, що серед них немає жодного, якому він би сумнівався довіряти своє життя. До того ж гвардія було школою підготовки російських офіцерів.

Особливою ласкою була оточена гвардія царського двору. Полк «Кінна гвардія», сформований в 1730 році, користувався підтримкою всіх монархів, у тому числі і Катерини П. «У день полкового свята, – розповідає автор брошури, – офіцери Кінної гвардії збиралися в Зимовий палац до обідні, на якій була присутня імператриця, будучи одягнена в полковий мундир, облямований золотим мереживом і зшитий на фасон амазонки ... Потім государиня запрошувала офіцерів у сусідню кімнату до обіднього столу. Імператриця містилася посередині, сама роздавала суп і була найвищою мірою уважна до своїх гостей»[13, с.14].

Таким був професійний і моральний вигляд офіцерського корпусу Російської імперії другої половини XIX століття. На думку автора, система надання офіцерських звань в сучасних Збройних Силах як Росії, так і України для того, щоб відповідати критеріям професіоналізму офіцерів, має використовувати резерви свого вдосконалення. Зокрема, корисним здається врахування досвіду як позитивного, так і негативного функціонування системи офіцерських чинів в російській армії минулих століть. І найкращою традицією, на нашу думку, яку варто було б реалізувати в сучасних військах, це надання офіцерам наступного чину перш за все «за здібностями».

Список використаних джерел

1. Военно-исторический журнал. – 1992. – №9.
2. Военный альманах. – 1903.
3. Военный сборник. – 1887. – №4.
4. Державний архів Російської Фкдератії. – Ф.677. – Оп.1. – Спр.380.
5. Императорская главная квартира. Столетие военного министерства. Спб., 1914.
6. Куприн А.И. Поединок. Государственное издательство художественной литературы / А.И.Куприн. – М., 1954.
7. Мартынов Е.И. Генерального штаба генерал–майор. Из печального опыта русско–японской войны / Е.И.Мартынов. – Спб, 1904.
8. Мартынов Е.И. Хорошо забытое старое / Е.И.Мартынов. – М.: Воениздат, 1991.
9. Офицерская жизнь. – 1909. – № 170.

10. Парский Д. Что нужно знать нашей армии / Д. Парский . Спб., 1908.
11. Разведчик. – 1912. – № 1148.
12. Устав воинский. – Спб., 1716. – Ч.Ш.
13. Штанельберг К. Полтора века конной гвардии. 1730–1880 / К. Штанельберг. – Спб., 1881.

Стоян Т.А. Система офицерских чинов в армии Российской империи второй половины XIX в.

Исследованы особенности получения офицерских чинов в русской армии второй половины XIX в.

Ключевые слова: Российская империя, русская армия, офицерство, военные чины.

Stoyan, T.A. The system of officer ranks in the army of the Russian Empire in the second half of XIX century

The features of officer ranks receiving in the Russian army in the second half of XIX century.

Key words: Russian Empire, Russian Army officers, military ranks.